

A HELY SZELLEME ÉS A FŐÉPÍTÉSZEK

Székesfehérvár példája

A főépítészek küldetésének középpontjában eszmeileg kétségtelenül a hely szellemének felismerése, ápolása és érvényre juttatása áll. A geniusok, eredendően jó szellemek, valakinek vagy valaminek, így a helyeknek is a legjobb tulajdonságait hordozzák, legjobb és újra meg újra kibontandó belső lehetőségeit foglalják magukba. A minket most közelebből érdeklő *genius loci* vidékben, tájban, településben és annak részeiben egyaránt sokféle megnyilvánulási formában van jelen, felkutatható és felmutatandó. Ha a jövő alakításának felelősei képesek a hely szellemét alkotó tárgyi formák és szellemi tartalmak gazdag szövetében és finom összefüggéseiben jól tájékozódni, esélyük van arra, hogy munkálkodásuk eredményei mintegy a hely szellemének inkarnációjaként tartós értékekké váljanak. Egy-egy kisebb vagy nagyobb helyi közösség identitásához sok szálon kapcsolódó, azt érzelmi kötődéssel is erősítő, funkcionális, esztétikai és szellemi értékek fenntartásáról, gondozásáról, értő kezeléséről és fejlesztéséről van itt szó. Az így meghatározott feladatok egy nem jelentéktelen része a település- és városfejlesztéssel, a táji környezet alakításával, az épített örökség értékeinek gondozásával, ahol kell, védelmével, a rejtett értékek felfedezésével és a társadalom folyamatosan megújuló szükségleteihez igazodó kibontakoztatásával függ össze. A polgármester mellett itt kaphat (és jó esetben kap is) főszerepet az utóbbi évtizedekben (települési) főépítésként megismert építész szakember: a fejlesztési és rendezési tervek kidolgozásában, azok megvalósításának felügyeletében, a települési ingatlangazdálkodási program

szakmai előkészítésében, az értékvédelem és az építészeti arculat megformálásában.

A feladat összetevőiben is rendkívüli komplexitása következtében eredményes munka csak számos szereplő erőfeszítéseinek szerencsés találkozásával és jó szellemű együttműködésével képzelhető el. Alapvetően kulturális és morális kérdésről van szó, egy ország kulturális és szellemi közállapotairól, a politikai kultúrától a műveltség különböző területein keresztül a mindennapok viselkedéskultúrájáig. Mivel a mai Magyarország régebbi és újabb szomorú előzményektől korántsem függetlenül egyik téren sem teljesít túlságosan magas színvonalon, talán nem haszontalan, ha a mostani konferencián egy korábbi, pozitív és negatív tanulságokat egyaránt hordozó konkrét városfejlesztési esetet vizsgálunk meg kissé közelebről. Hasznosabbnak gondolom ezt, mint hogy a települési és építészeti értékvédelem szabályozásának és intézményi feltételeinek mai dzsungelében próbálnék ideig-óráig járhatónak látszó utakat felderíteni. Ezt a napi munkában érintettek úgyis jobban tudják. Most arra teszek tehát kísérletet, hogy Székesfehérvár példáján felvázoljam egy a két világháború közti időszakban kiemelkedően sikeres városfejlesztési koncepció és gyakorlat főbb jellemzőit, kiegészítve ezt a részben ebben gyökerező, de az alapvetően megváltozott politikai és társadalmi körülmények közt már egészen más irányokba vezető, ártalmas és kedvező folyamatokat egyaránt produkáló, mondjuk így: népi demokratikus korszak néhány ide vágó fejleményére való utalással.

A legfontosabb, amit ki kell emelni a két világháború közötti korszak fő tanulságai közül, az a székesfehérvári várospolitikai több évtizedes folyamatossága volt. Ennek közpolitikai hátterében az a Klebelsberg nevével fémjelvezhető távlatos fejlesztési politika állt, amely a területének egyharmadára csökkent és hagyományos városi hálózatótól megfosztott országban Budapest nyomasztó túlsúlyát a vidék városi fejlődésre alkalmas központjainak módszeres

fejlesztésével kívánta ellensúlyozni. Klebelsberg Kunó kezdeményezéseit az őt több kormányzati periódusban követő Hóman Bálint nemcsak miniszterként, hanem 1930-tól Székesfehérvár kormánypárti képviselőjeként is hatékonyan támogatta. Az 1919–1931 között polgármester, Zavaros Aladár eredményeire építve Csitáry G. Emil a következő évtizedben a várost 1941-ig mint polgármester, 1941–1943-ig, mint a város főispánja irányította, a városfejlesztés munkáját minőségileg magasabb szintre emelve folytatta, és ehhez nemcsak a városi tanács folyamatos együttműködését nyerte meg, hanem az országos politika szilárd támogatását is.¹ Volt minden lényeges körülményre kiterjedő várospolitikai, amelynek a megvalósításhoz szükséges magas színvonalú szakmai irányítására Schmidl Ferenc (1902–1977) (1932-től a város Mérnöki Hivatalának vezetője, műszaki tanácsos) jelentett garanciát. Ő volt az, aki az 1937-ben elfogadott törvény² által előírt első városfejlesztési tervet az addigra már kiérlelt várospolitikai elképzelések jegyében 1939-re elkészítette. De a város vezetői Kotsis Iván műegyetemi tanárban megtalálták azt az építész is, aki ennek a tervnek az alapján a városkép alakításának feladatát is, megbízói alaposan átgondolt és kellően kidolgozott elképzelésének megfelelően kitűnő stílusérzéssel és funkcionális szemlélettel, máig ható érvénnyel meghatározta. A várospolitikus, a városi főmérnök és az építész korszakos eredményeket felmutató együttműködésének feltételei ebben az esetben tehát mondhatni hiánytalanul megteremtődtek. Fontos feltétel volt ehhez a Trianon utáni magyar társadalom és hatalmi berendezkedés belső stabilitása, ami kedvező körülményeket teremtett jól átgondolt, hosszú távú célok és szakpolitikák megfogalmazásához és megvalósításához.³

Most pedig tekintsük át vázlatosan azt az utat, amelynek során Székesfehérvár a múlt század fordulóján megtorpant, vidékiességbe süllyedt állapotából az első világháború utáni két évtizedben jelentős regionális szerepkör betölté-

sére alkalmas, egyszerre dinamikusan és kiegyensúlyozot-
tan fejlődő, minden tekintetben korszerű, külső képeben is
megújult, élénk kulturális élettel rendelkező, jelentékeny
népességmegtartó erővel bíró és egyre több új munkaerőt
vonzó magas színvonalú urbanizált központtá változott.

Írásomban alapvetően két forrásra támaszkodom. Az
egyik Székesfehérvár 2009-ben megjelent műemléki to-
pográfiája,⁴ a másik annak a közigazgatási továbbképzési
kurzusnak az előadásai, amelyet 1940-ben éppen Székesfe-
hérváron szervezett, az elmondottak alapján bizonyára nem
véletlenül az akkori Belügyminisztérium.⁵ A továbbképzés
ugyanis a városfejlesztés, városrendezés és városépítés té-
makörét több mint ötven előadással igen alaposan igyeke-
zett feldolgozni, megvonva ezzel a három évvel korábban
elfogadott városrendezésről és építésügyről szóló törvény
és a kapcsolódó miniszteri rendeletek első tapasztalatait és
felvázolva a további teendők elvi kereteit.

Székesfehérvár várospolitikai és városfejlesztési törek-
véseit Csitáry G. Emil (1892–1970) fejtette ki, aki 1915 óta vett
rész a városháza munkájában, és ekkor már egy évtizede a
város polgármestere.⁶ Molnár Tibor visszaemlékezése sze-
rint éles eszű, szakképzett tisztviselő, előtte a város főjegy-
zője, aki jobban értett városa minden ügyéhez, mint a Köz-
gyűlés egyes tagjai. Az egész város vezetője volt.⁷ Csitáry
abból indult ki, hogy a város fejlődése a 20. század folyamán
sokféle okból megtorpant. Ezek közül hármat emelt ki. Elő-
ször: Székesfehérvár terjeszkedését az gátolja, hogy nagyon
kicsi a közigazgatási határa, és gazdasági lehetőségeit pedig
a főváros, Budapest közelsége és végül a gyáripár hiánya. Az
elsőként említett korlátból következik, hogy „a rendelkezés-
re álló és nem szaporítható földterület az életkörülmények
és igények lassú emelkedése mellett nem tudja a növekvő
lakosság újabb rétegeit eltartani és így kénytelenek azok
a kereskedelem és ipar keretében elhelyezkedést keresni.
Viszont ennek gátat vet a másik ok: Budapest közelsége.”⁸

A nagyváros nyomasztó versenyelőnye a fogyasztási piacon fokozatosan megbénította és messze visszavetette Székesfehérvár gazdasági fejlődését, nem jöhetett létre a városi élet gerincét alkotó vagyonos kereskedő és iparos polgárság, és a növekvő lakosság számára nem volt, aki új munkalehetőségeket teremtsen. Itt lehetett volna szerepe a gyáriparnak, ez azonban az egyébként kedvező közlekedési adottságok ellenére sem jött létre, amiért Csitáry egybek közt a századforduló elhibázott várospolitikáját teszi felelőssé.

Komplex kihívásokra csak hasonló komplexitású válaszok adásával lehet eredményeket elérni. Csitáry polgármester ennek jegyében mutatja be előadásában teljes tárgyilagossággal mindazt, amit a város a megelőző két évtizedben ezen a téren elért. A folyamat elengedhetetlen és a szóban forgó időszakban mindvégig egymáshoz is jól illeszkedő politikai, gazdasági, egészségügyi, szociális, oktatási és képzési dimenzióival itt nem foglalkozhatunk részletesebben, csupán a fejlesztések gazdasági feltételeit megteremtő várospolitikai legfontosabb elemekre utalunk röviden.⁹

Azt követően, hogy a közüzemeket összevonva, azokat a továbbiakban részvénytársasági formában működtették, a város 1925-ben, 1926-ban, 1929-ben és 1933-ban vett fel hiteleket a városi törzsvagyonra mint fedezetre terhelve. Ezeket a forrásokat döntően kommunális fejlesztésekre fordították, és ennek eredményeként a szilárd burkolatú utak és járdák a külvárosokba is eljutottak, kiépült a korszerű csapadék-, csatorna-, szennyvíz-, és vízvezeték-hálózat csakúgy, mint a villanyhálózat, utóbbi 1929-től egy évtized alatt csaknem 85%-kal bővült.¹⁰ A városi közüzemek közül kiemelkedik: az új Közvágóhíd, a Városi Strandfürdő és a Sportcsarnok megépítése. A közműüzem a későbbiekben a város egyik fontos, fejlesztésekre használt bevételi forrását teremtette meg. Csitáry a bevételt városi bérházak építésére fordította. Ugyancsak 1925-ben kezdték meg a városi villamos erőmű modernizálását, amely több lépcsőben folytatódott, és ezzel Székesfehérvár egyrészt

jelentős regionális áramszolgáltatási szerepkör betöltésére vált alkalmassá, másrészt energiaellátási szempontból megteremtődött az 1938 után, a győri programmal megindított hadiipari konjunktúra helyi hasznosításának a lehetősége. Az ennek nyomán, 1939–1941 között létesült nagyipari beruházások jelentették a népi demokratikus korszak részben ma is működő fejlesztéseinek az alapját is: a Vadásztölténygyár és a mellette kiépített munkásnegyed vonzotta oda a Videoton beruházását, az alumíniumfeldolgozó mai utóda az ALCOA könnyűfémű, az Ikarus elődje a repülőgép-javító üzem volt. Ezzel a Csitáry-éra, ahogy Székesfehérváron helyi-lyel-közzel még ma is nevezik, harmadik fontos célja, a város fejlődését szilárd alapokra helyező és *paradigmaváltáshoz vezető gyáripar* kellő léptékben megjelent a városban.¹¹

Csitáry és munkatársai számára világos volt, hogy nem elég csak jó gazdaságpolitikai döntéseket hozni, munkaalkalmakat teremteni, okosan és takarékosan gazdálkodni, a városi szegénységet értelmes közmunkával segíyezni és egyben a munka becsületét erősíteni, a város jövője *a polgári lét feltételeinek a megteremtését* is megkívánja, és ez csak a civilizációs vívmányok széles körű hozzáférhetővé tételével és a kultúra minél erőteljesebb szerepvállalásával helyezhető biztos alapokra. Ebben a várospolitikában a fejlesztés és identitáserősítés ily módon egymást kölcsönösen feltételező, a hely szellemét megidézni képes együttes célként jelent meg. A városfejlesztés és értékvédelem támaszkodhatott a város értelmiségét mozgósítani képes Múzeumegyesületre, folyóiratára, a *Székesfehérvári Szemlére*, az 1929-ben megnyílt, 1936–37-ben bővített múzeumát országosan ismertté tevő Marosi Arnoldra, aki először ismertette a város műemlékeit.¹² Az országos ismertség mérföldköve a *Magyar Művészet* 1930-as száma.¹³ Az ideológiától is motivált ismertséghez és identitáserősítéshez hozzájárult az a körülmény, hogy Székesfehérvár az 1938-as országos Szent István Emlékév és „főpróbája”, az országos Szent Imre Emlékév egyik helyszí-

ne lett. Elsősorban ezeknek köszönhető a Székesfehérvárra irányuló tömeges idegenforgalom is.

A lépésről lépésre megvalósuló nagyszabású város-koncepcióhoz illeszkedő városrendezés megtervezése és végrehajtásának szakmai felügyelete a már említett Schmidl Ferenc városi mérnökre hárult. Mintaszerű az a munkaszervezet is, amely rendelkezésére állt: a Mérnöki Hivatal, három építésszel, köztük Molnár Tiborral, saját ipari (kőműves, ács, asztalos, lakatos, bádogos, kovács) műhelyekkel, raktárakkal. Molnár Tibor építész kvalitása és gyakorlata a tervezés és építésvezetés minőségét garantálta. Schmidl feladatát három településrész együttműködésén alapuló funkcionális összekapcsolásában fogalmazta meg. A történelmi városközponttól, a Várról, a régi városfalakon túli, a 18. századtól spontán fejlődött külvárosról és az ezen kívül fekvő külterületekről van szó. Az alig két évtized alatt Székesfehérvárt szerkezetileg és építészeti is korszerű és vonzó várossá fejlesztő munkássága során Schmidlnek a városrendezés szinte minden területén újat kellett alkotnia úgy, hogy az új harmonikus urbanisztikai egységben jelenhessen meg. Egészében meg kellett újítani a közlekedés rendszerét, ipart elhelyezni, kiépíteni új szolgáltatásokat, tömeges lakásépítési lehetőséget biztosítani különböző társadalmi csoportoknak és rétegeknek, számos új oktatási, igazgatási intézményt letelepíteni, templomokat építeni, nyaralóterületet kialakítani, parkosítani, a szabadidős tevékenységek és a sportolás tereit megteremteni. Mindezt kiegészítette, hangsúlyosan a belvárosban, művészeti közművelődési intézmények létesítése és fejlesztése, a város építészeti arculatának, a városképnek különösen is gondos alakítása, ide értve a szimbolikus hangsúlyok művészi megoldásait. Schmidl Ferenc alapelve volt, hogy az építészetben nem a stílus, hanem a minőség az elsődleges. Így a megvalósult nagyszámú alkotás a barokktól, vagy barokkba hajlótól a modern stílus különféle árnyalataiig igen gazdag, miközben

A 10-ES HUSZÁROK EMLÉKMŰVE A VÁROSHÁZA ELŐTT
Pátzay Pál, 1939

funkcionális hitelességük, arányaik, formai megoldásaik kiérlettsége és urbanisztikai indokoltságuk miatt harmonikus városi egységet hoznak létre. Ezekhez a vonzó feladatokhoz a város olyan, a kor élvonalához, de legalábbis derékhadához tartozó, nem kis részben helyi építészeket tudott megnyerni, mint Hübner Jenő, Hübner Tibor, Králik László, Rimanóczi Gyula (1903–1958), Molnár Tibor (1904–1982 k.), Thomas Antal (1889–1967), Fábíán Gáspár (1885–1953), Csánk Rottmann Elemér (1897–1969), Sándy Gyula (1868–1953) és mások, akiknek alkotásai nagy részben legalábbis helyi, esetenként műemléki védelmet érdemelnének. A városkép formálásában és az egyedi épületek alkotásában közismerten kiemelkedő szerepet játszott Kotsis Iván műszaki egyetemi tanár részleteiben is feltárandó székesfe-

hévári munkássága.¹⁴ Kotsis Székesfehérváron messzemenően érvényesített városépítészeti koncepciója Camillo Sitte (1843–1903) osztrák építésznek 1889-ben megjelent nagyhatású művében¹⁵ kifejtett, és a posztmodern építészetben újra felfedezett felfogásából táplálkozik, amely szerint a város lényege nem a történeti véletlenszerűségben, hanem a funkcionális téralakítás és térkapcsolatok esztétikájában rejlik.

A téralakítás magas színvonala mutatkozik meg a külvárosban is: Széna tér (Thomas Antal), Állomás tér (Hönsch László), Horthy Miklós tér, ma: III. Béla király tér (Hübner Tibor). Az eredmények ismertségéhez és elismeréséhez hozzájárult az építészek imponáló névsorán túl az a feltűnő és egyedülállónak látszó tény is, hogy szinte valamennyi székesfehérvári építészeti alkotásukat szaklapokban (Magyar Építőművészet, Technika stb.) közzé is tették.

A fejlesztés és értékvédelem viszonya elsősorban értelemszerűen a belvárosban volt központi kérdés, és ezen belül is a legjelentősebb probléma a város kvázi főterének és környékének, azaz a püspöki palota, a Városháza és a Szent István-kori prépostsági templom kiásott maradványai, valamint az északról ide futó középkori eredetű utcák és a Hiemer tömb déli homlokzata által határolt szabálytalan körvonalú terület rendezése. Megvalósult a villany légvezetékek földkábelbe fektetése és a középületek több színárnyalatú díszkivilágítása. A kiegyensúlyozott és magas művészi színvonalú, ugyanakkor funkcionális tekintetben mintaszerű megoldás a városháza több épületből álló tömbjének Kotsis Iván által tervezett barokk hangsúlyú egységes kialakítása és a történelmi városfalakhoz illeszkedő Romkert Lux Kálmán és Lux Géza együttműködésével megtervezett itáliai ízű, romanizáló megformálású modern együttes. A cél érdekében a Római Katolikus Egyházmegye, illetve a Püspökség feláldozta a Püspökkert jelentős részét. Ezzel nemcsak a központi tér magas színvonalú kialakítása, hanem a teret határoló új együttes külső oldalai is új, értékes városi térkapcsolatot

hoztak létre. Az eredménye: a Monostor Bástya előtt álló egyemeletes lakóház (Eisenbarth-ház) lebontásával a városfalak kibontása, a várarok lefedésével létrejött a Várkörút elegáns villasorával, a szobrokkal ékes Prohászka park és az Országzászló tér megnyitása. A Városháza egységes építészeti elgondolással megújított hátsó homlokzata a Székesegyház és környezete jól áttekinthető rendezését is magával vonta. Így került sor a Szent Anna-kápolna Möller István által vezetett műemléki helyreállítására és az előtte lévő téren a kápolnát alapító Kálmáncsehi Domokosnak Ohmann Béla által megalkotott szobra. A szomszédos egyemeletes lakóház (Szigethy-ház) elbontása lehetővé tette a Hősi emlékmű kiegészítését, a Hősök tere kialakítását az altemplom bejárata előtt. Nagyarányú bontásokkal járt a Városi Kultúrház és az új gimnázium építése és vele az új tér (mai Bartók Béla tér) kialakítása is.

Műemléki szempontból a most tárgyalt korszak megoldásai kérdéseket is felvethetnek, a barokk kor emlékeinek, nagyrészt lakóházaknak a Kotsis Iván által nemegyszer szabadon kezelt, de – ezt mindenki elismeri – jó ízléssel történt és nemigen dokumentált városképi esztétikai igényből fakadt átalakításai, vagy éppen a Szent Anna-kápolna neogótikus előcsarnokának elbontása miatt (ez utóbbihoz egyébként a város és az egyház ragaszkodott, Möller megtartotta volna). Teljes bontásoknak (Bierbauer-ház stb.), homlokzatátalakításoknak – városképi környezetükbe nem illőnek ítélt – historizáló és szecessziós homlokzatok, épületek (Deák Áruház) estek áldozatul. Ma már sajnáljuk a városkép ezen színfoltjainak elvesztését. Ezek azonban alapvetően már az utókor kérdései.¹⁶ Abban az időben a barokk és későbbi korok alkotásainak műemléki státusa még nem egyértelmű, számunkra pedig már a harmincas évek városkép-alakításának eredményei jelentenek önálló és védendő műemléki értéket, a *genius loci* gazdagodását. Ebben az összefüggésben aggodalomra ad okot a Romkert körül az elmúlt egy–másfél évtizedben kialakult helyzet. Részben műszaki (a szabadon álló falak fagyvédel-

me, a kőfaragványoknak a légszennyeződéstől való károsodása), részben pedig és főképpen nem kellő megfontoltsággal értelmezett presztízszokok következtében, a meglévő magas értékű városképet újabb és újabb ötletekkel agresszíven átalakító, urbanisztikai összefüggéseket nem mérlegelő, műemléki értékeket anyagukban károsító és a valóban meglévő műszaki problémákra semmilyen megoldást nem adó építészeti hangsúlyállítási törekvések veszélyeztetik. Ezzel már jelenkorunk tágan értelmezett kulturális problematikájához érkezünk, de térjünk vissza az időrendünkhöz!

A város művészeti szempontú megformálásának *ténylegesen* érvényesített elveiről, Camillo Sitte elveivel sokban rokon tartalmú és igen érdekes előadást tartott egy továbbképző tanfolyamon Say Géza (1892–1958), egy többgenerációs székesfehérvári építészcsaládból származó festőművész, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium képzőművészeti osztálytanácsosa. Előadónk műemléki kérdésekkel is intenzíven foglalkozott, mégpedig a hazai terepen korát megelőző szellemiséggel, így nem véletlen, hogy 1927-ben készített egy városi előterjesztést, amelyben javasolta a belváros műemléki értékeinek szisztematikus feltárását és műemléki szempontú helyreállítását.¹⁷ Elképzelése fél évszázaddal később részlegesen megvalósult, erre még röviden visszatérünk.

Az előbb említett előadásban¹⁸ Say a várost mintegy „Gesamtkunstwerk-ként” értelmezi, művészeti kialakításában ezt tekinti elvi szempontból irányadónak. „A város művészi kialakításánál elsősorban a helyi adottságokból kell kiindulni. A fekvés, a táj, a történelmi adottságok, a városnak a polgárok foglalkozásából következő jellege adja meg erre nézve az irányítást.”¹⁹ A történelmi összefüggéseket figyelembe vevő emlékéllátás mintaadó példajaként joggal hozza fel a Romkert kialakítását, amely „utalás a Szent István-korabeli magas művészi kultúrára és annak ősi latin kapcsolataira”. Majd így folytatja: „A gótikus Szent Anna-kápolna elé az alapító Kálmáncsehi Domokos szobrát állították, és pedig

olyan művészi felfogásban, hogy az még jobban kidomborítsa a kápolna középkori jellegét. Medgyessy Ferenc török kútja, bár hű kifejezője a mai kor művészetének, formailag mégis utal a török időkre, amelyeknek korabeli művészi emléke nem maradt fenn.”²⁰ A továbbiakban arra is felhívja a figyelmet, hogy a városépítésben a hely szellemének a szobrok, ill. emlékművek elhelyezésénél is érvényesülni kell. Ugyanis „a szobrásznak mindig a megadott helyre kell terveznie a szobrát, hiszen az elgondolásnál figyelembe kell vennie a hely, a környezet arányait, stílusát, hangulatát”²¹. A történelmi emlékezet és a jól megtalált elhelyezés szerencsés példái közt említhetjük Say Gézával teljes egyetértésben a már szóba hozott Kálmáncsehi-szobor mellett Szent Imre, Wathay Ferenc várkapitány, Varkocs György várkapitány, Nagy Lajos és tegyük hozzá, Szent István lovas szobrát is, de a példák még bátran szaporíthatók. Minden bizonnyal ismét csak Sitte ihlette a szobrok elhelyezésének azt a szimmetriát kerülő módját, amellyel mintegy az esetlegességen keresztül fokozták, az alapvetően kis és szabálytalan terek és változó szélességű utcák füzérére épülő városkép intimitásában is egységes összhatását. A kényes egyensúlyt kielégítő megfelelő helyet mindig a nagy gonddal elvégzett kulisszapróbák eredményei alapján választották ki.²² Kiemelkedően sikeres példa ebből a szempontból Pátzay Pál egyik fő művének, a 10-es huszárok emlékművének az elhelyezése a Városház téren, a jó ízlés és arányérzék e nehezen értelmezhető szabálytalan téren, ami inkább teresedésnek nevezhető, megtalálta a hely funkciójával összhangban lévő, erőteljes térszervező hangsúlyt képező legjobb megoldást.

Színvonal, művészi kialakítás igénye érvényesült a középületek belső tereiben is, gondolunk itt Aba Novák Vilmos falképeire, a Városháza berendezésére, a Romkert Mauzóleumára, a Vitézi Székházra, a Városi Kultúrházra. Székesfehérvár mintaváros, az ország idegenforgalmi nevezetessége lett.

A magas színvonalú városkép-alakítás néhány összetevőjének felvillantását zárva Kotsis Iván sok évtizeddel későbbi visszaemlékezésének néhány sorát idézem, mert az élményszerűen megvilágítja az eddig elmondottakat és azt a kulturális, társadalmi és emberi közeget is, amelyek ezeket a kimagasló eredményeket lehetővé tették. „Csak olyan építetővel lehetett a feladatot megoldani, mint Csitáry Emil polgármester és Schmidl Ferenc városi műszaki tanácsos, akiket értelmük és szívük egyformán irányított a feladat megoldásánál, amely telve volt apró részletfinomságú igényekkel, s amelyeket végig ki kellett elégíteni, különben a megoldás eldurvult volna. (...) Hetenként kétszer utaztam a helyszínre, ahol szinte többet kellett terveznem és megoldanom, mint a rajztábla mellett. A kivitel körülményessége dacára, hála a kitűnő helybéli iparosgárdának, minden jól ment. Szívesen dolgozott és segített mindenki a kényes munkán, ahol egyetlen disszonáns részletmegoldásnak sem volt szabad előfordulnia.”²³

A fentiekben vázlatosan bemutatott modernizált Székesfehérvár későbbi sorsában jó és rossz egyaránt megtalálható. A bombatámadások és a frontharcok nagy károkat okoztak a régi külvárosokban, és ezek helyreállítása teljes mértékben nélkülözte a műemléki szempontokat. A hetvenes években jelentős bontásokkal hatalmas házgyári lakótelepeket emeltek a város köré nagymértékben az ipartelepítés miatt jelentkező tömeges lakásigény kielégítésére, ideológiától motiváltan. Ezzel sikeresen felszámolták a jellegében barokk és egyházi arculatú, templomtornyok által ritmizált, a minduntalan végképp eltörlésre ítélt „bús ezer évre” emlékeztető várossziluetet, hogy helyébe az ipari üzemekkel övezett, gyárkéményekkel tagolt szocialista munkásváros diadalát a tájban minden irányba hirdető, a természetben is győzedelmeskedő, egységesen tömbszerű, színeiben is uniformizált, piszkosszürke tömbökből felépülő külső városképet hozzanak létre.

A döntő többségében az Ingatlan Kezelő Vállalat fennhatósága alá került városi épületek felújítására indított kam-

VÁROSHÁZA. ÚJ ÉPÜLETSZÁRNY AZ EGYKORI BIERBAUER-
HÁZ BAROKK ZÁRT ERKÉLYÉNEK MÁSOLATÁVAL

Kotsis Iván, 1938

pányok során általában csak a homlokzatokon érvényesültek műemlékvédelmi szempontok. A belvárosban nagy számban megőrzött középkori maradványok is az újíto szellem áldozataivá váltak csakúgy, mint a későbbi korok értékes szerkezetei. A kő függőfolyosókat beton váltotta fel csakúgy, mint a boltzatokat és más szerkezeti elemeket. Az ellenerek is működtek azonban, és már a kezdeteknél is. 1951-ben a legkorszerűbb szempontrendszerrel, nemzetközileg is úttörő jelentőségű országos program részeként elkészült Székesfehérvárnak városképi és műemléki vizsgálata, amely a teljes épületállomány műemléki értékeinek első átfogó felmérése, pótolhatatlan fényképdokumentációval. Az 1960-ban készített távlati tervhez kapcsolt műszaki precizitással készített vizsgálati anyag pedig már az abban foglalt részletes ismeretekre alapozott intézkedési javaslatokat is tartalmazott. Igen fontos nagy eredmény, hogy

1966-ban Székesfehérvár belvárosát északon a Zichy ligettel, délen a Vörösmarty térrel kiegészítve műemléki jelentőségű területté (MJT) nyilvánították. A sors ironiája, hogy a házgyári építkezések éppen ebben az időszakban váltak meghatározóvá, lehetővé téve a már említett lakótelepi gyűrű felépítését. A VÁTI 1977-ben készített rendezési terve már komolyan figyelembe vette a műemléki szempontokat, ezek részleges érvényesítése is azonban hosszú időt és természetesen kemény küzdelmeket igényelt.

Korszakos jelentőségű viszont az a kutatás, amely a fehérvári műemléki jelentőségű terület átfogó vizsgálatát nyújtja minden épületre kiterjedően, a teljes hozzáférhető levéltári, helytörténeti és szakirodalmi anyag és dokumentáció műemléki szempontú feldolgozásával. Ennek során a korábban Sopronban, Pécsen, Pápán és Győrben folytatott szisztematikus műemléki kutatások tapasztalatait hasznosították. A kutatásra az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) kezdeményezésére és közreműködésével, a Fejér Megyei Levéltár és az István Király Múzeum együttműködésével, az utóbbi szakmai irányításával került sor a város, a megye és az OMF közös finanszírozásában. Az igazi újdonság pedig az volt, hogy a kutatási anyagot a Fejér megyei Tervező Iroda (FMTI) egy rehabilitációs részletes rendezési tervben hasznosította és foglalta össze 1980–1984 között. A terv megvalósítása, a városléptékű műemléki rekonstrukció, a belváros 38 tömbje, a rehabilitáció módszerével történő tömbfeltárása a lakások magántulajdonba adásával, társasházzá alakításával sajnos ma már akadályokba ütközik. Mint az RRT munkálatait összefogó építész, Schulz István megállapította, ennek a „fehérvári metodikának” a lényege abban állt, hogy az a vizsgálatok körében és mélységében messze túllépett a hivatalos metodikán, ugyanakkor ezzel is arra irányult, hogy a tervek hatósági használhatóságát minél jobban elősegítse.²⁴ Ez a kutatási anyag képezte az alapját a 2009-ben megjelent és már emlegetett székesfehérvári topo-

gráfiának is, amely természetesen már túllépte a városközpontot és kiterjedt a város teljes közigazgatási területére.

Az elmúlt két évtizedet az építészeti értékek fennmaradása és kreatív, de értékelvű hasznosítása szempontjából összességében kedvezőtlen folyamatok jellemzik. Az önkormányzatok helyzetének nem megfelelő rendezésétől a társasházak rosszul megoldott szabályozásáig, vagy akár legújabban a műemlékvédelem állami intézményrendszerének meglepetésszerű és minden koncepciót nélkülöző, diszfunkcionális átalakításáig sok mindenről beszélhetnénk. A magyar kultúrtájra és benne a településekre, városokra, az épített környezet egészére javarészt továbbra is a poszt szocialista gazdáltság nyomja rá a bélyegét. Üdítő kivételek persze akadnak, és Makó, a 2012. évi főépítész konferencia színhelye, minden bizonnyal ezek közé tartozik, de a kedvező folyamatok fenntarthatósága az esetek többségében továbbra is kérdéses. Székesfehérvár a két világháború közti korszak Magyarországon korántsem volt kivételes, elég, ha Szegedre, Debrecenre, Egerre, Kecskemétre, Váczra vagy Pécsre utalok, ahol mind kiváló városi mérnökök alakították a városok arculatát, és ezekhez, tegyük hozzá, hogy már a dualizmus korából kiváló példák sorát idézhetnénk Marosvásárhelytől Budapestig. Előadásomat tehát abban a reményben zárom, hogy ugyan úgy látszik, a következő húsz év súlyos további veszteségekkel fenyeget, de közben talán mégis megteremtheti újból azokat a polgári viszonyokat, amelyekben ismét érvényesülni fognak az értékelvű politikák, és ezáltal a minőségi munka a kisebb és a nagyobb közösségek ügyeiben is méltó helyére kerül.

(Az írás rövidített változata elhangzott Makón a XVII. Országos Főépítész Konferencián, 2012. augusztus 23-án, és kivonata megjelent az Építésügyi Szemle 2012/1–2 számában hat képpel, 17–19.)

ENTZ GÉZA ANTAL

Jegyzetek

¹ A városi politika két világháború közti korszakával több tanulmány foglalkozott, legutóbb, a korábbiakat is összefoglalva Farkas Gábor: *Hóman Bálint és a modern jobboldali politika érvényesülése Székesfehérváron 1932–1935*. In: Újváry Gábor (szerk.): *Történeti áértékelés. Hóman Bálint, a történész és politikus*. Ráció Kiadó, Budapest, 2011. 247–256.

² 1937. évi VI. törvénycikk a városrendezésről és az építésügyről.

³ A klebelsbergi kultúr-, oktatás-, városfejlesztési és tudománypolitika mellett egyebek közt ilyen volt a hadiipari és iparfejlesztési stratégiát megfogalmazó győri program, és így nyílt lehetőség távlatos várospolitikák képviselésére is. A Trianon utáni hatalmi berendezkedés társadalomtörténeti összefüggéseit a politikai stabilitás kérdéskörét és a kormányok legitimitását is érintően újszerű szempontokkal elemzi: Gyáni Gábor: *Társadalmi struktúrák és szociálpolitikai kihívások a két világháború között*. In: Pásztor Cecília (szerk.): *„...ahol a határ elválaszt”*. Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat–Várpalota, 2002. 59–66.

⁴ Entz Géza Antal (szerk.): *Székesfehérvár* (Magyarország műemlékei). Osiris Kiadó, Budapest, 2009. A továbbiakban: *Székesfehérvár*. Témánk szempontjából különösen a kötet következő bevezető tanulmányai fontosak: Tóth Zoltáné, Demeter Zsófiáé, Mezey Alicéé.

⁵ Mártonffy László (szerk.): *Városfejlesztés, városrendezés, városépítés*. Az V. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. (A korszerű közszolgálat útja. 11.) Budapest, 1940. A továbbiakban: *Városfejlesztés, városrendezés, városépítés*.

⁶ Csitáry G. Emil: *Székesfehérvár múltja és jelene*. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. 150–158.

⁷ Molnár Tibor építész v[olt]. városi főmérnök emlékei az 1910–1980. évek Székesfehérvárára. Kézirat. Szent István Király Múzeum Könyvtára. Ltsz. 33.201. Az emlékiratra Farkas Zoltán hívta fel a figyelmemet.

⁸ I. m. 153.

⁹ Schmidl Ferenc: *Székesfehérvár városrendezési kérdései*. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. 159–169.

¹⁰ I. m. 156.

¹¹ Demeter Zsófia: *Székesfehérvár fejlődése a két világháború között*. In: *Székesfehérvár*. 88., 95., 99.

¹² *Székesfehérvár műemlékei*. Székesfehérvár, 1927.

¹³ Szerk., Majovszky Pál, VI. évf. 7. szám, 361–504.

¹⁴ Kotsis Iván: *Székesfehérvár városképének rendezése*. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. 170–187. Kotsis Iván felfogá-

sának megismerése szempontjából hasznos adalék Kotsis Iván: *Eszttétikai szempontok a magyar vidéki városok képeinek kialakításánál*. u. o. 504–510. Fontos szempontokat rögzít e munkásság értékeléséhez az építész emlékirata: Kotsis Iván: *Életrajzom*. Szerk.: Parkfalvi Endre. Hap Galéria és Magyar Építészeti Múzeum é. n. 127–133.

¹⁵ *Der Städte-Bau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*. Wien, 1889. A mű számos kiadást ért meg a következő évtizedekben, új angol kiadása: *The Birth of Modern City Planning*. Dover Publications, 2006.

¹⁶ Kotsis Iván székesfehérvári városkép-alakító munkásságának tömör, de árnyalt értékelését I. Pámer Nóra: *Magyar építész a két világháború között*. Budapest 1986. Második bővített kiadás: Terc, 2001. 224–227.

¹⁷ I. m. 89. és Mezey Alice: *A műemlékvédelem szerepének alakulása a városban*. I. m. 116.

¹⁸ Say Géza: *Műemlékvédelem és kulturális vonatkozások a városrendezésben*. Városfejlesztés, városrendezés, városépítés. 546–553.

¹⁹ *Városfejlesztés, városrendezés, városépítés*. 550.

²⁰ Uo.

²¹ I. m. 551.

²² Pámer Nóra im. 225.

²³ Kotsis *Életrajzom* i. m. 127–128, 132.

²⁴ Székesfehérvár második világháború utáni korszakának műemlékvédelem-történetét Mezey Alice i. m. 120–125. alapján foglaltam össze.